

ЩОДО ПЕРЕДУМОВ ВИНИКНЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВ ІСНУВАННЯ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК В УКРАЇНІ

Правова освіта населення полягає у здійсненні комплексу заходів виховного, навчального й інформаційного характеру, спрямованих на створення належних умов для набуття громадянами відповідного обсягу правових знань і навичок їх застосування, необхідних для реалізації своїх прав і свобод, а також виконання покладених на них обов'язків. Згідно з Національною програмою правової освіти населення, затвердженою указом Президента України від 18 жовтня 2001 р. [4] правова освіта є складовою частиною всієї системи освіти й має на меті формування високого рівня правової культури й правосвідомості особи, її ціннісних орієнтирів та активної позиції як члена громадянського суспільства. Надання освіти має здійснюватися в усіх дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладах і закладах освіти післядипломної.

Правова реформа, яка триває в Україні, багато в чому пов'язана з підготовкою кваліфікованих юридичних кадрів. Традиційну юридичну освіту можна уявити у вигляді 2-х компонентів – теоретичного курсу і проходження виробничої чи навчальної практики. В умовах, коли база основних нормативно-правових актів була майже незмінною протягом десятиліть (показовою є ситуація, коли в окремі роки 70-го десятиліття минулого сторіччя в СРСР приймалося тільки 4-5 законів; для порівняння: Верховна Рада України V скликання (липень 2006 р. – червень 2007 р.) прийняла 1119 законів, тобто в середньому 3-4 закони кожного дня), пасивне навчання правознавців дозволяло готувати достатньо кваліфіковані кадри. На сучасному етапі розвитку законодавства й постійного ускладнення регульованих ним відносин така ситуація в юридичній освіті є непринятною.

Випускники вищих навчальних закладів юридичного профілю часто відчувають себе невідповідними до практичної роботи. Вони не вміють складати процесуальні та інші правові документи, не володіють навичками провадження слідчих дій, виступу в суді тощо. При цьому, свідчить практика, студенти-випускники, нерідко виявляючи високий рівень теоретичних знань нормативно-правових актів, не можуть їх застосувати. Як результат цього – надзвичайно часто в молодих юристів виникають проблеми психологічного й етичного характеру.

Потреба реформи вищої освіти багато в чому пов'язана з приєднанням України до міжнародних інтеграційних процесів і з необхідністю визнання зарубіжними партнерами українських дипломів, а значить і якості вітчизняної вищої освіти. Важливо відзначити розходження існуючих методик викладання в різних країнах і, відповідно, стандартів. Однак відкритість кордонів у даний час дає можливість викладачам вищих навчальних закладів України використовувати прийнятні зарубіжні методики подачі студентам навчального матеріалу.

Проте, якими не були б методики викладання, в економічних умовах сьогодення вищі навчальні заклади не в змозі повною мірою працевлаштувати всіх своїх випускників, тому відразу після закінчення вузів вони змушені включитися в конкурентну боротьбу за робочі місця. Особливо гостро це відчувається у сфері надання юридичних послуг. Незважаючи на значну затребуваність суспільства в них, громадяни поки ще не можуть оплачувати ці послуги в повній мірі. Тому кількість робочих місць для випускників вищих навчальних закладів юридичного профілю з об'єктивних причин є обмеженою, та й державні підприємства, установи й організації не задовольняють багатьох випускників через низький рівень матеріального забезпечення. З урахуванням же надлишку навчальних закладів, які сьогодні випускають юридичні кадри, і перенасиченості юристами окремих регіонів України (насамперед, м. Київ, Харківська, Донецька й Київська області) особлива роль при підготовці випускників повинна бути відведена саме спеціалізації й одержанню практичних навичок, що допоможе випускникам у швидкій акліматизації в суспільстві.

Досягнення цієї мети дозволить юридичному вузу підняти свій престиж та авторитет серед інших вищих закладів освіти, забезпечить можливість запропонувати додаткові платні освітні послуги тощо. Ось чому створення й функціонування юридичних клінік можна розглядати і як стратегічне завдання юридичних вищих навчальних закладів, що перебувають нині в рамках постійної конкурентної боротьби за абітурієнтів у зв'язку з перенасиченістю ринку не тільки юридичних послуг, а й по наданню юридичної освіти по країні в цілому.

Багато в чому створення таких клінік пов'язано з правозахисним рухом – як міжнародним, так і в Україні, що, безсумнівно, накладає певний відбиток на специфіку і сферу діяльності цих організацій. Необхідність у клініках зумовлена також упровадженням нових методик і технологій викладання в рамках традиційних вищих навчальних закладів. І перше, й друге визначається міжнародними зв'язками держави (особливо в рамках освітнього процесу та його складників), асимілюванням певних форм навчання, які довели свою ефективність за кордоном, і діяльністю міжнародних фондів, що фінансують проекти по створенню системи клінік у виді грантів.

Студенти-правознавці всього світу також шукають шляхи вдосконалення юридичної освіти, одним з яких є так звана клінічна освіта. Вона передбачає можливість засвоєння знань у процесі практичної діяльності. Проходження дисциплін навчального плану побудовано на вирішенні не абстрактних, а конкретних, реальних ситуацій, на моделюванні різних дій юридичного характеру. Ці ситуації складаються як з навчально-ігрових моментів, тобто казусів і фабул, розроблених педагогом, так і участі у вирішенні реальних справ.

Такий підхід до навчання передбачає серйозну зміну змісту й обсягу як теоретичної, так і практичної складової курсів. Не заперечуючи важливості й необхідності традиційних лекцій, практичних і семінарських занять, варто визнати доцільним перерозподіл значної частини навчального часу на користь проведення саме практичного навчання з метою вироблення основних, так необхідних правознавцям професійних навичок, зокрема, написання юридичних документів, аналіз конкретних правових ситуацій, оволодіння ораторським мистецтвом, уміння ставити запитання, переконувати, доводити тощо. Це кореспондує введення спеціальних розділів в межах основних курсів і окремих спецкурсів.

Останнім часом, коли різко зросла кількість юридичних вищих навчальних закладів і юридичних факультетів, навчальна й виробнича практика стає чисто споглядалою, тому що в одного прокурорсько-слідчого працівника або судді в один і той же час можуть практикуватися 3-5, а інколи й набагато більше студентів. Проблема забезпечення реальності практики, коли

студент зможе бути суб'єктом справжньої творчої діяльності, треба, на нашу думку, вирішати шляхом створення юридичних клінік. Останні за своєю суттю є громадськими приймальнями, де студенти під керівництвом викладача приймають реальних клієнтів і надають їм правову допомогу.

Проведення студентської практики у формі юридичної клініки створить передумови для вирішення ще однієї суспільно-наочної проблеми – отримання юридичної допомоги незаможним громадянам. У зв'язку з цим хотілося б нагадати, що згідно з ч. 1 ст. 59 Конституції України кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, остання надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Однак, на жаль, це надзвичайно актуальне конституційне право в умовах сьогодення майже нічим не забезпечено. У Концепції формування системи безоплатної правової допомоги, схваленої указом Президента України від 9 червня 2006 р. [3], наголошується, що на сучасному етапі стан надання безоплатної правової допомоги в державі є незадовільним і не відповідаючим основним європейським вимогам забезпечення доступу особи до правосуддя. Вітчизняне законодавство містить лише окремі розрізнені положення, що регулюють питання отримання громадянами безоплатної правової допомоги. Проте системи, яка забезпечувала б їх реальний доступ до останньої, не створено, не сформовано єдиної державної політики у сфері забезпечення і фізичних осіб такою допомогою. Чинним законодавством на Міністерство юстиції України покладено лише функцію оплати за рахунок держави участі адвоката у кримінальній справі за призначенням. Однак моніторинг фактичних потреб юридичних осіб в отриманні безоплатної правової допомоги не проводиться, а бюджетне фінансування здійснюється на підставі застарілих показників. У цій надзвичайно складній ситуації юридичні клініки могли б стати однією з форм надання громадянам такої допомоги.

Відповідно до Закону України "Про вищу освіту" [1], з метою реалізації положення Національної програми правової освіти населення, створення належних умов для отримання громадянами необхідного обсягу правових знань і навичок у їх застосуванні, надання безоплатної юридичної допомоги особам, які потребують соціального захисту й підтримки, а також отримання студентами старших курсів юридичних спеціальностей практичних навичок фахівця 3 серпня 2006 р. наказом Міністерства освіти і науки України затверджено Типове положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України [2]. У ньому юридична клініка визначена структурним підрозділом вищих навчальних закладів III-V рівнів акредитації, яка здійснює підготовку фахівців за напрямом "Право" і яка створюється як база для практичного навчання і проведення навчальної практики студентів старших курсів. Відповідно до листа Міністерства освіти і науки України "Про основні завдання вищих навчальних закладів України на 2007/2008 навчальний рік" від 3 липня 2007 р. [5] вищі навчальні заклади, що здійснюють підготовку фахівців за цим напрямом, повинні забезпечити створення й функціонування юридичних клінік відповідно до Типового положення про юридичну клініку. До початку навчального року наказом Міністерства освіти і науки України необхідно було визначити норму часу для роботи викладачів у таких підрозділах. На жаль, станом на 10 січня 2008 р. Міністерство не спромоглося на це.

Юридичні клініки вже функціонують при багатьох вітчизняних юридичних вищих навчальних закладах, і їх діяльність уже приносить відчутні позитивні результати. Студенти не тільки вчаться реально робити те, що становить зміст їх майбутньої професії, подібна освіта впливає також і на формування їх особистісних якостей. Участь у захисті прав та свобод людини і громадянина дозволяє їм усвідомити роль юриста в розвитку суспільства, засвоїти основні норми професійної етики. Найважливішим складником такого навчання є повторення й закріплення певних дій, а також їх аналіз за участю педагогічного або науково-педагогічного працівника. Результати роботи студентів на цьому етапі навчання зазнають всебічного аналізу з відтворенням за необхідністю відповідних ситуацій.

Не маючи на меті повністю розкрити процес створення юридичних клінік, а також усі форми й методи практичного навчання в них, відзначимо, що цей напрямок є досить перспективним для юридичної освіти XXI ст. Але визнання ефективності практичного аспекту освіти юристів ще не означає, що його впровадження в життя буде простим. Проблем на шляху створення такої системи багато, у тому числі психологічних та організаційних.

По-перше перехід до клінічної освіти має бути забезпечений відповідними викладацькими кадрами. У цьому зв'язку можна зазначити, що в умовах сьогодення навіть традиційне підвищення кваліфікації викладачів вузів є досить проблемним. Навіть через 16 років після проголошення незалежності Україна все ще не має власного Положення про підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів. При його розробці необхідно врахувати вимоги Законів України "Про освіту", "Про вищу освіту", Положення про організацію навчального процесу у цих закладах. У вказаному Положенні слід визначити підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників як набуття ними здатностей виконувати додаткові завдання й обов'язки в межах своєї спеціальності. Його метою повинно бути: а) вдосконалення наукової кваліфікації і професійної майстерності у викладанні дисципліни; б) засвоєння кращого вітчизняного й зарубіжного досвідів; в) ознайомлення з досягненнями інноваційних технологій та їх освоєння; г) проведення наукових досліджень за тематикою спеціалізації; д) виконання обов'язків на високому професійному й науково-методичному рівнях.

Необхідно створити бази підвищення кваліфікації й нормативно визначити їх статус. Вищому навчальному закладу належить забезпечувати підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників не рідше одного разу на 5 років. Підвищення кваліфікації слід враховувати: а) при черговій атестації; б) при обранні на посаду за конкурсом чи укладенні трудового договору; в) у вимогах до викладацького складу при ліцензуванні й акредитації напрямків і спеціальностей вищої освіти.

По-друге, перехід до практичного навчання вимагатиме істотного перегляду галузевих стандартів вищої освіти з напрямку "правознавство". Це необхідно пов'язати не тільки з перерозподілом навчальних годин за видами занять, а й із введенням спеціальних практичних курсів. Приміром, вивчення трудового права або права соціального забезпечення повинно супроводжуватися спеціальним курсом по підготовці проектів різних актів, пов'язаних із цими галузями права, зокрема, трудових і колективних договорів, наказів і розпоряджень роботодавця, актів Пенсійного та інших фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування тощо.

Ці та інші причини, звичайно, істотно гальмують поширення юридичних клінік і підвищення ефективності їх роботи. Проте, якщо взяти до уваги головну мету – підготовку висококваліфікованих фахівців і ту обставину, що таке навчання дає можливість певною мірою усунути дисбаланс між чисельністю висококваліфікованих випускників і тими, кого до них віднести не можна, ми дійдемо до розуміння того, що практичне навчання виправдовує всі труднощі, пов'язані з його впровадженням.

Список літератури: 1. Про вищу освіту: Закон України від 17.01.2002 р., №2984-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – №20 –Ст. 134. 2. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України: Наказ Міністерства освіти і науки України від 03.08.2006 р., №592 // Офіц. вісн. України. – 2006. – №32. – Ст. 2365. 3. Про Концепцію формування системи безоплатної правової допомоги в Україні: Указ Президента України від 09.06.2006 р., №509/2006 // Офіц. вісн. України. – 2006. – №24. – Ст. 1764. 4. Про Національну програму правової освіти населення: Указ Президента України від 18.10.2001 р., №992/2001 // Офіц. вісн. України. – 2001. – №43. – Ст. 1921. 5. Про основні завдання вищих навчальних закладів України на 2007/2008 навчальний рік: Лист Міністерства освіти і науки України від 03.07.2007 р., №4.2-17/1450 // www.rada.gov.ua.

Надійшла до редакції 18.01.2008 р.